

Araştırma Makalesi

Mevsimlik (Gezici/Geçici) tarım işçilerinin iki yerleşim birimindeki yaşam koşulları ve sağlık durumlarına niteliksel bakış

Mehmet KAYA^a, Nuray ÖZGÜLNAR^b

^a Araş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD., Çapa, İstanbul

^b Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD., Çapa, İstanbul

Geliş tarihi: 28.09.2014, Kabul tarihi: 13.04.2015

Özet

Amaç: Bu çalışmada; mevsimlik tarım işçilerinin iki yerleşim birimindeki yaşam, çalışma koşulları ve sağlık durumlarının niteliksel çalışma yöntemleri kullanılarak belirlenmesi amaçlanmıştır. **Gereç ve Yöntem:** Niteliksel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme ve yerinde gözlem kullanılarak yapılan tanımlayıcı bir çalışmadır. Çalışma mevsimlik tarım işçilerinin yoğun olarak çalıştığı Çukurova bölgesinde Adana ve Mersin illeri ile mevsimlik tarım işgücünün temel kaynak illerinden biri olan Şanlıurfa ilinde işçilerin yaşadıkları ve çalıştıkları alanlarda Mart 2014-Ağustos 2014 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu araştırma sırasında olasılıklı olmayan kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Veriler, 15 yaşından büyük ve mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan 26 kişiyle derinlemesine görüşme yapılarak toplanmıştır. **Bulgular:** Mevsimlik tarım işçileri; işveren tarafından işçi sağlığı ve güvenliği önlemleri alınmadan, sosyal güvencesiz, güvenli ulaşım imkânları ve iş garantileri olmadan çalıştırılmaktadırlar. Barınma yerleri temel altyapıdan yoksun ve korunaksız alanlardır. Mevsimlik tarım işçileri; sosyal dışlanmaya uğramakta, aşılama, doğum öncesi izlem, üreme sağlığı ve poliklinik hizmeti gibi temel sağlık hizmetlerine ulaşamamakta, yeterli ve dengeli beslenememekte, çocukları eğitim olanaklarından yeterince faydalanamamakta ve tarım işinde çalıştırılmakta, kadın işçiler tarım işleri dışında ev yaşantısında da sömürülmektedir. **Sonuç:** Ulaşım, barınma, ücretlendirme, sosyal güvenlik konularında işçilerin mağduriyetinin giderilmesi için, işçilerle birlikte tarım araçları ve işverenin görüşleri alınarak yaşamlarının iyileştirilmesine yönelik önlemler alınmalı ve bu konuda kamunun, yerel yönetimlerin mali desteği sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Mevsimlik tarım işçisi, işveren, aracı

Sorumlu Yazar: Mehmet Kaya, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD., İstanbul. Tel: 0543 265 99 74, E-mail: mehmetkaya6334@gmail.com

Qualitative overview of living conditions and health status of seasonal (mobile/temporary) agricultural workers in two housing units

Abstract

Objective: In this research we aimed to determine the status of seasonal agricultural workers located in two housing units in terms of living, working and health conditions. **Methods:** This is a descriptive study using qualitative methods: in-depth interviews and in situ observations. It took place in provinces of Adana and Mersin located in the Çukurova region and the Şanlıurfa province. A common feature of these provinces is their high density of seasonal agricultural workers. Our field work was performed by going to places where seasonal agricultural workers live and work. The research was conducted during the dates of March 2014 and August 2014. Snowball sampling methods was used in this research. Data were collected by interviews with 26 seasonal agricultural workers who were older than 15. **Results:** Seasonal agricultural workers were working without social insurance, safe transportation facilities, or guarantee of employment and without any worker's health and safety precautions being taken by the employees. Accommodation units lacked fundamental structural and safety features. Seasonal agricultural workers were faced with social alienation and could not access the basic health services such as vaccination, antenatal follow-up, reproductive health or outpatient services. Also, their diet was unbalanced and insufficient. Children could not take the benefit sufficiently from education and were employed in agricultural work. In addition to their agricultural work, women also were exploited in their domestic life. **Conclusion:** Seasonal agricultural workers were in an aggrieved position concerning topics such as transportation, accommodation, wages and social insurance. To eliminate these conditions, the opinion of agricultural middlemen, seasonal agricultural workers and employees should be taken into account with the financial support of local authorities under the scope of the law.

Key words: Seasonal agricultural worker, employer, middleman

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca ucuz işgücünden faydalanmak hep cazip olmuş, tarım ve sanayileşmeyle artan işgücü gereksinimi, yoksul insanların zorla ya da gönüllü göç edip daha ucuza çalışmaları ile karşılanmıştır. Günümüzde sanayinin gelişmesi ile tarımda insan emeğine olan gereksinim azalmış olsa da tarımsal üretimin bazı aşamaları makineleşmediğinden bu alanlarda işgücüne, özellikle de ucuz işgücüne olan ihtiyaç önemini korumaktadır.^{1,2} Tarım işçisi "sürekli, mevsimlik ve geçici tarım işlerinde

ücret karşılığı bir hizmetle istihdam edilen kişiler" olarak tanımlanmaktadır. Mevsimlik tarım işçiliği sisteminde gezici ve geçici tarım işçiliği olmak üzere iki çalışma türü bulunmaktadır.³ Kendi tarım işletmelerinden yeterli geliri elde edemeyen az topraklı veya topraksız aileler, geçimlerini sağlayabilmek amacıyla daha fazla tarımsal iş imkânı olan yörelere gezici (mevsimlik) ve/veya geçici (günübirlik) giderek çalışmaktadırlar.⁴

Mevsimlik tarım işçileri, dünyada var olan 1,1 milyar tarım işgücünün yaklaşık 450 milyonunu oluşturmaktadır.⁵

Türkiye'deki tarım işgücünün de büyük kısmını mevsimlik tarım işçileri karşılamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2013 yılı Hane Halkı İşgücü istatistiklerine göre istihdam edilenlerin %22.5'ini tarım sektöründeki işçiler oluşturmakta ve yaklaşık 6 milyon kişi bu sektörde çalışmaktadır.⁶ Tarım sektöründeki bu iş gücünün yarısını da mevsimlik tarım işçilerinin oluşturduğu tahmin edilmektedir.⁷ Mevsimlik tarım işçileri ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerden Türkiye'nin diğer illerine göç etmektedir. Mevsimlik tarım işçileri Karadeniz Bölgesi'nde fındık, Ege'de zeytin, İç Anadolu'da soğan, şekerpancarı, Doğu Anadolu'da kayısı, Çukurova'da pamuk, seralarda sebze ve meyve bahçelerinde çalışmaktadırlar.⁸

Araştırma bulguları; mevsimlik tarım işçilerinin uygunsuz barınma koşulları, temiz içme ve kullanma suyuna erişemedikleri, tuvalet ve kanalizasyon sistemlerinden yoksun ortamlarda yaşadıklarını, yetersiz ve dengesiz beslendiklerini göstermektedir.⁷ Kaza ve yaralanmalar, üreme sağlığı sorunları, pestisit etkilenimi, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememe nedeniyle erken ölüm ve hastalıklara maruziyetleri de daha sıktır.^{7,9} Bu bulgular çalışma koşullarının en kötü biçimini yaşayan ve sosyal dışlanmaya maruz kalan bir grup olarak ele alınabileceğini de düşündürmektedir.

Bu çalışmada çalışma koşulları dikkate alındığında, özel bir risk grubu olarak nitelendirilebilecek mevsimlik tarım işçilerinin iki yerleşim birimindeki yaşam, çalışma koşulları ve sağlık durumlarının niteliksel çalışma yöntemleri kullanılarak belirlenmesi amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem

Bu tanımlayıcı tipte araştırma; niteliksel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşmeler, yerinde gözlem ve fotoğraflama yoluyla elde edilen görsel verilerin betimlenmesi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada amaç var olan durumlarla ilgili sıklık bilgisi toplamak değil, mevsimlik tarım işçilerinin çalışma

sürecindeki yaşam koşulları ve sağlık durumlarını kendi görüşleriyle ortaya koymak olduğundan niteliksel araştırma yöntemi ile yürütülmesi uygun bulunmuştur.¹⁰

Mevsimlik tarım işçilerinin yoğun olarak çalıştığı Çukurova bölgesinde Adana ve Mersin illeri ile mevsimlik tarım işgücünün en büyük kaynaklarından biri olan Şanlıurfa ilinde, işçilerin yaşadıkları ve çalıştıkları alanlara gidilerek saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma Mart 2014-Ağustos 2014 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırma sırasında olasılıklı olmayan kartopu örneklem yöntemi ile 30 mevsimlik tarım işçisine ulaşılması hedeflenmiştir. Ulaşılan kişi sayısı 26'dır. Görüşülen kişilerin ikisi hem mevsimlik tarım işçisi hem de tarım aracısı (aracılara elçi veya çavuş denilmekte) olarak da çalışmaktadır.

Araştırmanın temel sorusu "mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşulları ve sağlık durumlarının nasıl olduğudur". Araştırmanın temel sorusu çerçevesinde şu durumların belirlenmesi hedeflenmiştir: Mevsimlik tarım işçilerini bu işi yapmaya iten nedenler, mevsimlik tarım işinde çalışmak için nereden geliyorlar ve göç sürecinde neler yaşıyorlar, yeni yerlerindeki yaşam koşulları, sağlık durumları ve sağlık hizmetlerine erişim düzeyleri.

Görüşmeler iki bölümden oluşan "Derinlemesine Görüşme Rehberi" doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Rehberin ilk bölümünde mevsimlik tarım işçilerinin yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, kiminle yaşadığı gibi temel demografik bilgileri yer almaktadır. İkinci bölümü mevsimlik tarım işçilerinin taşınma, barınma, ücret, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık hizmetlerine temiz içme ve kullanma suyuna erişimleri, konakladıkları bölgede tuvalet ve kanalizasyon sistemlerinin varlığı, beslenme durumları, çalışma ücretleri, işveren ve araçlarla ilişkileri, sosyal dışlanmaları ve mevsimlik tarım işçiliğinde kadının yeri konularından oluşmaktadır. Rehberdeki başlıklara göre ilgili konular hakkında bilgi toplama, görüşme sürecini aksatmayan bir akışla tamamlanmıştır. Görüşmeler doğallığı bozmamak için gerektiğinde konuların sırası değiştirilerek,

soru-cevap şeklinden çok, konuşma akışı halinde gerçekleştirilmiştir. Konular zaman ve sıralamayla sınırlandırılmadan gerektiğinde derinleştirilmiştir.

Alanda işçilerle birebir derinlemesine görüşmelerde kişi başına ortalama 30 dakika (en az 15–en çok 60 dakika) düşecek şekilde, kişilerin kimlik bilgilerinin gizliliği gözetilerek ve onamları alınarak yapılmıştır. Bu araştırma için İstanbul Tıp Fakültesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (07.03.2014 tarih, Karar No:05) onay alınmıştır. Görüşmeler, niteliksel araştırma yöntemleri konusunda eğitim almış, bölgedeki dilleri (Kürtçe'nin Kurmanci ve Zazaça lehçeleri) bilen araştırmacı tarafından, mevsimlik tarım işçilerinin yaşadıkları yada çalıştıkları alanda, mümkün olduğunca yalnız ve sessiz bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde bilgiler, kişilerle görüşme sırasında elle not tutularak kayıt altına alınmıştır. Tutulan kayıtlar bilgisayar ortamına geçirilerek araştırma soruları açısından irdelenmiştir.

Bulgular

Görüşülen kişilerin yaş, cinsiyet, eğitim açısından dağılımlarını gösteren bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Görüşme yapılan yerlerle ilgili gözlem:

İlk görüşmeler Adana'nın Yüreğir İlçesinin Menekşe beldesinin Çatalpınar Köyünde, ikinci görüşme grubu Mersin'in Tarsus İlçesinin Yenice beldesinin Topçu Köyü yakınlarındadır. Ayrıca Şanlıurfa'nın Siverek ve Viranşehir ilçelerinde ikamet eden ve mevsimlik olarak diğer illere giden tarım işçileri ile evlerinde görüşmeler yapılmıştır. Mevsimlik işçi yerleşkelerinde, işçiler "ağa" denilen işveren tarafından gösterilen tarlalarda, kanalizasyon sistemi ve ışıklandırmanın olmadığı alanlara çadır kurarak ikamet etmekteydiler. Genelde bezden yapılmış ve su geçirmemesi için naylonla örtülmüş tek göz çadırlarda barınıyorlardı. Çadırların iskeleti tahta veya demirden kurulmuştu. Çadırlarda yatma, yemek yapma ve banyo ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.

Tablo 1. Mevsimlik tarım işçilerinin demografik özellikleri

Değişkenler	Kadın	Erkek
Derinlemesine görüşme yapılan mevsimlik tarım işçisi sayısı	8	18
Ortanca yaş (En genç, En Yaşlı)	35.5 (17-79)	38.0 (18-50)
Eğitim Durumu		
Okur-yazar değil	9	0
Okur-yazar	6	6
İlköğretim mezunu	1	2
Lise eğitimi devam eden	2	0
Üniversite	0	0
Medeni durum		
Evli	8	6
Hiç evlenmemiş	6	2
Boşanmış, eşi ölmüş	4	0

İçme ve kullanma suyu olarak, sondaj veya tulumba ile çıkarılan yeraltı suyu kullanılıyordu. İlk yerleşkede bulunan dokuz çadırda, 25 çalışan ve çocuklarıyla beraber 40 kişi barınmaktaydı. İşçilerin kullanabileceği özel bir banyo ve tuvalet alanı bulunmamaktaydı. Elektrik mevcut değildi. Çöplerin atıldığı özel bir alan da yoktu. Yemeklerini taş ocaklarda, topladıkları yakacaklarla yapmaktaydılar. İkinci yerleşkede 20 çadırda, 80 işçi ve çocuklarıyla beraber 130 kişi bulunuyordu. İkinci yerleşkede işveren tarafından işçiler için altı adet tuvalet ve dört adet banyo yapılmıştı. Tuvaletler için çukur kazılmış ve çevresi demir sac ile kapatılmıştı. Banyolar küçük çadırlar içinde kurulmuştu. Elektrik direğinden çadırlara elektrik çekilmişti. Her iki yerleşkedeki işçiler kasım ve ocak ayları arasında bu alanlara gelerek mayıs ayının sonlarına kadar turunçgillerin toplanması, budanması ve seralarda sebze, meyve ekiminde çalışmaktaydılar. Üçüncü görüşme yeri olan Şanlıurfa'nın Siverek ve Viranşehir ilçelerinde ise işçiler genelde sosyoekonomik geliri düşük olan mahallelerde, kendi evlerinde veya kiracı olarak ikamet etmekteydiler. Kaldıkları evler betonarme veya nadir olarak toprak

damlı tek katlı evlerden oluşmaktaydı.
(Resim-1, Resim-2, Resim-3 ve Resim-4)

Resim 1. Mersin'in Tarsus ilçesine bağlı Yenice beldesi'nin Topçu köyü

Resim 3. Adana'nın Yüreğir ilçesine bağlı Menekşe beldesi'nin Çatalpınar köyü

Resim 2. Adana'nın Yüreğir ilçesine bağlı Menekşe beldesi'nin Çatalpınar köyü

Resim 4. Adana'nın Yüreğir ilçesine bağlı Menekşe beldesi'nin Çatalpınar köyü

Barınma koşulları, temiz içme suyuna erişim

Mevsimlik tarım işçilerinin kaldıkları çadırlar yerinde gözlem ve kendi anlatıları ile araştırmanın en çarpıcı bulgularını oluşturmaktadır. Çadırlar şehir merkezlerinden ve köylerden uzak yerlerde bulunan ve yağışlı havalarda çamurdan yürünemeyecek durumdaki tarlalara kuruludur. İşçilerin işverenden veya

herhangi bir devlet kurumundan maddi destek olmadan çadırları kendi imkanları ile kurdukları zor doğa koşullarına karşı ilkel önlemler almalarından anlaşılmaktadır. Çadırlarda kalan nüfusun bazı ailelerde 13-14 kişiyi bulması, zeminlerinde herhangi bir izolasyon malzemesinin ve yeterli havalandırmanın olmaması barınma koşullarının sağlıklarını ciddi oranda olumsuz etkilediği izlenimini uyandırmaktadır. Isıtma ve aydınlatma amaçlı yeterli güvenlik önlemi alınmadan çadırlara çekilen elektrik hatlarının olası yangın ve elektrik akımına kapılmalara neden olabileceği aşıkardır. Diğer yandan bazı yerleşim birimlerinde elektriğin bulunmamasının işçileri ruhsal yönden depresif bir duruma ittiği görülmektedir. Banyolarını çadırlarda yapmak zorunda olmaları ve tuvaletlerinin olmaması başta kadın işçiler olmak üzere işçilerin temel ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını tüm açıklığıyla göz önüne sermektedir. Öyle ki kadın işçiler bulaşık, çamaşır yıkamak ve yemek yapmak gibi bazı günlük işlerini çadırda yer olmaması nedeniyle açık alanda soğuğa maruz kalarak yapmak durumunda kalmaktadır. İçme ve kullanma amacıyla yeraltından sondaj veya tulumba ile çıkarılan, bazen işveren tarafından su tankı ile getirilen, dış çevreden gelen kirlenmelere açık bir şekilde ve herhangi bir dezenfeksiyon işlemine tabi tutulmayan suların tüketildiği görülmüş, bu durum kendileri tarafından da çaresizlik içinde ifade edilmiştir. Bu yüzden su ile bulaşan hastalıklara yakalanmaları kaçınılmaz olarak akla gelen ilk durum olmuştur.

Barınma koşullarının olumsuz çevresel etkilere son derece açık ve temel yaşamsal gereksinimlerini karşılamaktan uzak olduğu işçilerin yaşadıkları ve çalıştıkları ortamda izlenebilmekte ve bu durum beden dillerine yansımaktadır. Kendi söylemleri: "Tulumbadan alıyoruz suyu. Bazen suyu koyduğumuz mataranın içinden kurbağalar fırlıyor. İçiyoruz da o suyu, banyoda yapıyoruz o suyla. Tuvalet yok burada (Z.U, 33 yaşında, kadın).", "Çadırları kendimiz kuruyoruz. İçmek, yıkanmak, bulaşık gibi şeyler için sondaj suyu kullanıyoruz. Elektriğimiz var. Elektrik direktten çekilmiş. Bir tane küçük çadırı banyo

için kullanıyoruz. Altı tane tuvalet var. Dört tane de banyo var. Bunlar ortak kullanılıyor (İ.K, 50 yaşında, erkek).", "Kanalların kenarında, yılanların içinde yaşıyoruz (N.T, 53 yaşında, kadın).", "Çadırın iskeleti tahta veya demirden. Üstünü bez ve naylonla örtüyoruz. Elektrik yok. Lüks kullanıyoruz. Şarjlı elektrikli aletler de kullanıyoruz. Bazen de çadıra elektrik çekiyoruz. Pashı su tankeri ile bize su getiriyorlar. Kendi çamaşırımızı leğende yıkıyoruz. Banyoyu çadırın içinde yapıyoruz. Çadırda bir tarafta yataklar, bir tarafta da yediğimiz erzaklar var. Tek göz çadır. Bazı aileler 5-10 kişi tek çadırda kalıyor (P.A, 33 yaşında, kadın)." şeklindedir.

Taşıma

İşçiler çalışacakları şehirlere araçların kiraladığı, çoğunlukla kendilerinin yol ücretini ödediği minibüs veya otobüslerle taşınmaktadır. Yanlarına aldıkları eşyalarını bindikleri araçlara veya ayrıca kiraladıkları kamyon gibi araçlara yükleyerek yolculuk ettiklerini ifade etmişlerdir. Araçlara fazla sayıda kişi alınmakta, bagaj gibi uygun olmayan koşullarda oturtulmakta ve sıkışık yerleşme ile fazla kişi ve malzeme taşınmaktadır. İşçilerin konakladıkları yerlerden günlük çalıştıkları alanlara ise traktör römorku veya kamyonet kasası gibi araçlarla taşınmakta olduğu belirtilmektedir. "Buraya transitle geliyorum. Eşyalarımı bagaja atıyorum. Gelirken çok sıkıntılı. Çocukları, leğenleri kucağımızda taşıyorum. Çok sıkışık geliyoruz (G.C, 37 y, kadın).", "Bazen yer olmayınca bagajda geliyorum(M.A, 18 y, erkek).", "Çalışacağımız tarlaya yürüyerek gidiyoruz. Uzaksa traktör römorku ile veya pikapla gidiyoruz(N.T, 53 y, kadın)." Elçilik de yapmakta olan bir başka tarım işçisi ise durumu "Milletin eşyalarını kamyonu yüklüyorum. Milleti ise transit veya otobüsle çalışma yerlerine götürüyorum. Yol parası şarta göre değişiyor. Bazen işveren yol parasını veriyor. Mesela pamuğa gittiğimizde ağa yol parasını veriyor. Şeker pancarı, nohut, narenciye, domates toplamaya gittiğimizde, işveren ağa yol parasına karışmaz(A.Y, 45 y, erkek)." olarak ifade etmektedir.

Çalışma koşulları, ücret ve sosyal güvence

Mevsimlik tarım işçilerinin kayıt dışı, iş garantisi olmadan ve sosyal güvencesiz çalıştırılmaları sömürmelerini kolaylaştırmaktadır. Yaptıkları işlerin doğası gereği bazı dönemler mevsimlik tarım işleri bulunamamakta ve işçiler işsiz kalmaktadır. Bu nedenle mevsimlik tarım işçileri için aynı yıl içinde birden fazla işverenle çalışmak zorunluluğu doğduğu söylenebilir. İşçiler günde 10 saati aşan sürelerde ve kötü çalışma koşullarında çalıştırılmaktadır. Çoğunlukla kendi kaderlerine terk edilmiş olma duygusu taşımaktadırlar. Mevsimlik tarım işçileri fiziksel güç gerektiren işlerde, ergonomik olmayan çalışma şekillerinde, aşırı sıcak veya soğuk ortamlarda ve tarım ilaçlarının etkilerine açık bir şekilde çalışmaktadır. Çalıştıkları alanların çevresel tehlikelere açık, yaptıkları işlerin ise direk kimyasal maddelerle temas etme ve iş kazası geçirme açısından riskli işler olmasına rağmen işçi sağlığı ve güvenliği önlemleri alınmadan çalıştırdıkları görülmektedir. İşçilerin ortalama günlük ücretleri (%10'u araçlara tahsis edilmek üzere) 40 TL*¹ civarındadır. Bazı tarım işlerinde topladıkları ürün miktarına göre ücret almaktadırlar. İşsizlik ve yoksulluğun onları bu işleri yapmaya ittiği ortada olmakla beraber düşük ücretler ve sosyal güvencesizlik onları yoksullukla baş başa bırakmaya devam edecektir. Bu bulgular mevsimlik tarım işçilerinin ifadeleri ile şu şekilde anlatılmaktadır: "Kışın sera işinde, ilkbaharda çapada ve karpuz ekiminde çalışıyoruz. Yazın soğan işi için Adana'ya, Hatay'a, Ankara'ya sonra da Amasya'ya sırayla soğan toplamaya gidiyoruz. Pamuk için Eylül-Kasım arası Hatay'a gidiyoruz. 37.5 TL yevmiye alıyoruz. Aldığım yevmiye ihtiyaçlarımı karşılamıyor. Ağa bize sigorta yapmaz. Öyle bir şey yok zaten. (M.B, 22 yaşında, erkek).", "Pamuğu kilo hesabı topluyoruz. Pamuk işinde belirli bir çalışma saati yok. Pamukta sabah

05:00'da kalkıp akşam 07:00'a kadar çalışıyoruz. Çamur içinde tarlalarda yaşıyoruz. Portakal zamanı çiğ düşüyor sabahları. Ağaçlardan ellerimize su dökülüyor. Üşüyoruz bu işlerde. Hastalanıyoruz. Erkeklerde sera işinde çok zorlanıyor (E.K, 18 yaşında, kadın).", "Çalışırken, ilaçlama yaparken maske gibi koruyucu bir şey kullanmadık. Ne ilaç kullandığımızı da bilmiyorum. Bir sürü zehir kullanmışızdır (P.A, 33 yaşında, kadın).", "Sorun çıkartırsan ağalar bizi işten kovar. O yüzden, saat olarak on saatten az çalışmayız yevmiyede (A.Y, 45 yaşında, erkek)."

İşveren ve araçlarla ilişkileri

Mevsimlik tarım işçilerinin işveren ile ilişkilerini, tanıdık veya akraba oldukları tarım araçları düzenlemektedir. Araçlar, birden fazla işverenle anlaşma yapmakta, bir iş bitiminden sonra diğer işlerin organizasyonlarını sağlamaya çalışmakta, işçilerden belli oranda (%10) komisyon almakta, kendileri de işçiler gibi sigortasız çalıştırılmaktadır. Tarım araçları iş dönemi öncesi işçiye avans vererek işçinin emeğine ipotek koymakta ve bu sayede işverene işçi bulma garantisi sağlamaktadır. Araçlar bu haliyle kısmen de olsa taşeron firma görevi üstlenmiş gibidir. Mevsimlik tarım işçileri ücretlerini almakta işverenle sorun yaşamakta ve bu sorunların çözümünde hukuki yolları izlemektense geleneksel yöntemlerle sorunları çözmeye çalışmaktadırlar. Örneğin: "Ben elçilik yapıyorum. Tabi çalışıyorum da işte. İşveren kişiler çeşitli. Dört, beş farklı yerde çalışıyoruz (A.U, 43 yaşında, erkek).", "İşveren ağalardan memnun değiliz. Adam hep kafamın üzerinde duruyor. Bırakmıyor dışarı çıkalım. (Ö.K, 33 yaşında, erkek).", "Ben çavuşluk yapıyorum. Milleti toplamak için, ev ev geziyorum memlekette. Götürdüklerim akraba, eş ve dostlar oluyor... Ben tüm işlerde çavuş olduğum için, %10 ücret işçilerin parasından alıyorum. Bu çavuş yüzdesini, Ziraat Odası belirliyor... İşçiler sigortasız çalışıyor. Benim de sigortam yok. Çalıştığımız yerlerde bazen ağalar paramızı vermiyor. Ben milletle önceden pazarlığımı yapıyorum. Bir iş bittikten sonra diğer işi ayarlayıp ona

*¹ Araştırmanın yapıldığı zaman aralığında 1 ABD Doları 2,130 TL (Türk Lirası) değerindedir.

götürüyorum. Böylece devamlı çalışmış oluyorlar(A.Y, 45 yaşında, erkek)."

Kadının durumu

Mevsimlik tarım işçisi kadınlar tarım işlerinde çalıştıktan sonra yemek yapma, bulaşık ve çamaşır yıkama, temizlik gibi ev işlerini yapmaya devam etmekte, tarım işinde çalışmayan bazı kadınlarsa çocukların bakımı ve ev işleri ile uğraşmaktadır. Kadınların kanıksanmış ataerkil yapı nedeniyle ev yaşantısında da aşırı emek harcadıkları göze çarpmaktadır: *"İşten döndükten sonra ev işi yapıyorum. Eve gelince oğlum hasta ona da bakıyorum. Yemek yapıyorum, çamaşır yıkıyorum, ekmek yapıyorum. Yakmak için çalı çırpıyı sırtımda getiriyorum. Her şeye ben bakıyorum. Suyu sondajdan ben getiriyorum. Otuz kırk metre taşıyarak kovada getiriyorum. (R.K, 54 yaşında, kadın)."*, *"Eve geldikten sonra erkekler dinlenir. Biz çamaşır, çocukların banyosu, ekmek ve yemek yapıyoruz. Bu işler gece 23:00'a kadar sürüyor (E.K, 18 yaşında, kadın)."*, *"Çalışırken torunlarına bakarım. Bazen pamuk da toplarım. Çalışabilenler diye gelinlerimin ve kızlarımın çocuklarına bakıyorum onun için (Z.K, 79 yaşında, kadın)."*, *"Bir tane çocuğum bir yaşında. Hep sırtımda taşıyorum. İş yaparken de sırtımda (Z.U, 33 yaşında, kadın)."*

Çocukların eğitimi

Mevsimlik tarım işçileri yer değiştirmelerden dolayı çocuklarının okullara kabulünde ve kayıtlarında problem yaşamakta ve maddi yetersizlikler nedeniyle çocuklarını çalıştırmaktadır. Çocukların eğitimleri aksayabilmekte ve hatta çocuklar okulu bırakmak zorunda kalabilmektedir. Bu durumu: *"Çocuklar servisle burada okula gidiyor. Ödevlerini evde yapamıyorlar. Elektrik yok çünkü. Eğitimleri çok geri. Yeterince okula gönderemiyorum çocuklarımı. Ama böyle giderse okuldan çıkaracağım. Çünkü geçinemiyorum. Çocuğu çalıştırıyorum (G.C, 37 yaşında, kadın)."*, *"Normalde Diyarbakır'da okula gidiyorum. On beş tatil olduğu için iki haftalığına çalışmaya geldim. Dört yıl boyunca ilk dönem Diyarbakır'da okula gittim, ikinci dönem iş*

nedeniyle Adana'da çadırda hem çalıştım hem okula gittim (Ş.U, 17 yaşında, kadın).", *"Çocuğun kaydı nerde ise orda okula gitmesi lazım. O yüzden okul kayıtlarında sıkıntı yaşıyoruz... (P.K, 33 yaşında, kadın)."* şeklinde anlatılmaktadır.

Beslenme durumu

Mevsimlik tarım işçileri yeterli sebze, meyve ve protein almadan beslenmekte, öğün atlamakta ve uygun koşullarda saklanmayan besinleri tüketmektedir. Bu durumu: *"Çocuklarımız iyi beslenemiyor. Yemekler güneşte bekliyor. Çocuklar ve biz bu yemekleri yiyoruz. Sebze meyve çok nadir yiyoruz. Et az yiyoruz. Yoğurt, süt yok. Çocuklara da içiremiyoruz (P.A, 33 yaşında, kadın)."*, *"Kömeç gibi tarlada biten otları kaynatıp yemek yapıyorum. Patates pahalı şimdi onu da yiyemiyoruz (R.K, 54 yaşında, kadın)."*, *"Yemek olarak mercimek çorbası, bulgur pilavı, fasulye, makarna gibi yemekler yapıyorum. Yemek yapacak zamanım yok. Dün akşam yemek yapmadan aç yattık (G.C, 37 yaşında, kadın)."* şeklinde ifade etmektedirler.

Sosyal dışlanma

Mevsimlik tarım işçilerinin ifadelerinden ve yerinde gözlem bulguları ile yerleşimlerinin köylerden uzak alanlar olduğu, iş dışında bir etkinlikleri olmadığı, resmi kurumlardan destek görmedikleri, çalıştıkları bazı yerlerde işveren ve yerel halk tarafından iyi karşılanmadıkları izlenebilmektedir. *"Çadırlarımız tarlalarda, çamurun içinde ve köylerden uzak yerlerde. Sosyal hayatımız yok. Fındığa giderken, ağalar bize kötü davranıyorlardı. Bize Çingene gibisiniz demişlerdi Karasu'da fındıkta çalışırken. Ben de dedim ki: Çingene sizsiniz. Bir de erkeksiz gitmiştik. O yüzden bize daha kötü davranıyorlardı (P.A, 33 yaşında, kadın)."*, *"Buradaki millet lafa gelince bize terörist diyorlar. Köylüler diyor. Ben de kızıyorum. Köylüler telefon şarj etmemize bile izin vermiyorlar. Getirmeyin diyorlar (M.O, 23 yaşında, erkek)."*, *"Köyün muhtarı bize yardımcı olmuyor. Valilik geçen sene bize bir ziyaret yaptı. Ama bir daha*

kimse yardımcı olmadı. Bunu gösteriş için yapıyorlar (A.U, 43 yaşında, erkek)."

Sağlık hizmetlerine erişim

Mevsimlik tarım işçilerinin çalıştıkları yerlerde sorumlu bir hekim bulunmamakta, kimlikleri ile çevrede var olan sağlık birimlerine başvurmakta, acil tedavi hizmetleri için 112 acil sağlık hizmetleri birimini arayarak veya kendi imkanları ile hastanelere gitmektedirler. İşçiler acil olmayan sağlık problemleri için en yakın köyün veya şehir merkezlerindeki sağlık birimlerinden yararlanmakta, nadiren sağlık ekipleri kendilerini aşılama ve poliklinik hizmetleri için ziyaret etmekte, aşı dışında herhangi bir koruyucu sağlık hizmetinden yararlanamamaktadır. Bu durumu: *"İş yerinde doktor yok. Çadırlara da doktor gelmiyor. Acil bir şey olursa ambulans geliyor. Doğum olduğunda veya acil hastalandığımızda, kendimiz doktora gidiyoruz. Bazen ağaların arabası varsa, o da bizi şehre doktora götürüyor.... Kadınları doğumdan sonra hiç kimsenin sorduğunu görmedim (A.Y, 45 yaşında, erkek).", "Çadırlara doktor, hemşire, ebe falan gelmiyor. Bazen aşı için geliyorlar. Biz de tarlada olduğumuz için, bazen denk gelmiyoruz (P.A, 33 yaşında, kadın).", "Hastalandığımızda bazen köydeki sağlık ocağına, bazen de Adana'ya kendi imkanlarımız ile gidiyoruz (G.C, 37 yaşında, kadın).", "Son çocuğum 1 yaşında, onu da burada çadırda doğurdum... Kaydımı buradaki aile hekimine ben yaptırdım. Aşı için ben çocuğu götürüyorum (H.Z, 37 yaşında, kadın).", "İğne vurmak için bile Yenice'ye gidiyoruz (İ.K, 50 yaşında, erkek)." sözleriyle açıklamaktalar.*

Tartışma

Bu çalışmada, mevsimlik tarım işçilerinin yaşam koşulları ve sağlık durumları niteliksel çalışma yöntemlerinden derinlemesine görüşme ve yerinde gözlem kullanılarak araştırılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniği bir sosyal bilim araştırma yöntemi olarak sağlık alanında daha sıklıkla kullanılmaya başlamış ancak zahmetli bir uygulama ile sınırlı

sayıda veri toplanması verinin temsil gücünü sınırlamaktadır. Sunduğumuz bu çalışmanın bulguları mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarının sağlıklı olmak için uygun olmayan özelliklerde olduğunu, diğer niceliksel ve niteliksel araştırmalarda belirlenen sorunların değişmeden sürdüğünü göstermektedir.^{8,11-13}

Ülkemizdeki iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili yasal düzenlemelerde¹⁴⁻¹⁹ mevsimlik tarım işçileri ile ilgili net kurallar, düzenlemeler yoktur ve olan kuralların da uygulanmaması nedeniyle mevsimlik tarım işçileri en çok mağdur olan grupların başında gelmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 2010 yılında "Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı" hazırlamış²⁰, mevsimlik tarım işçilerinin ulaşım, barınma, eğitim, sağlık, güvenlik, sosyal çevre ile ilişkiler, iş ve sosyal güvenlik koşulları gibi konularda iyileştirme stratejileri belirlenmiştir; ancak uygulamada bu araştırma bulguları ile de görüldüğü gibi Başbakanlık 2010/6 sayılı Genelge'de¹⁸ ve Eylem Planı'nda belirtilen tedbirlerin çoğunlukla hayata geçirilmediği izlenimi edinilmektedir.

Mevsimlik tarım işçileri çalışacakları illere ulaşımını sırasında karşılaştıkları ve sıklıkla ölüm, yaralanma ile sonuçlanan trafik kazaları ile gündeme gelmektedir.²¹ Katılımcılar çalışma alanlarına erişim koşullarını belirtirken bu duruma işaret eden önemli ipuçları vermişlerdir.

Araştırmanın yapıldığı yerlerde mevsimlik tarım işçilerinin şehir merkezlerinden uzak, kırsal alanlardaki tarlalarda kurulmuş çadırlarda, çevresel tehditlere açık, sağlıksız ve güvensiz yerlerde barındığı belirlenmiştir. Bu alanlarda elektrik, kanalizasyon sistemi, tuvalet, banyo, temiz içme ve kullanma suyu ve sanitasyon hizmeti bulunmamaktadır. Gerek gözlemlerimiz, gerek katılımcıların defalarca farklı şekilde anlatıları ve konu ile ilgili yürütülen diğer araştırmalar işçilerin benzer koşullarda yaşadıklarını göstermektedir.^{11,12}

Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvence olmadan çalıştırıldığı, bölgelere

göre değişebilen ücretlerinin belli bir kısmının araçlar tarafından kesildiği, uzun çalışma saatlerinde ve çok düşük ücretlerde çalıştıkları bu ve daha önce yapılan araştırmalarda da belirlenmiştir^{11,12}. Görüşme bulgularımızda da çarpıcı olan; bu durumu içselleştirerek sıradan bir yakınma tarzında söylemeleridir. Ayrıca, diğer araştırmalarda da gösterildiği gibi aldıkları ücret çok yetersizdir.^{11,22} Özetle mevsimlik tarım işçileri işten çıkarılma tehdidiyle, işçi sağlığı ve güvenliği önlemleri alınmadan çalıştırılmakta ve emek sömürsüne maruz kalmaktadırlar. Çoğu zaman kayıt dışı çalıştıkları için, geçirdikleri iş kazaları ve meslek hastalıklarının göz ardı edileceğini, kayıtlara geçmeyeceğini ve bu olaylarla karşılaştıklarında bir hak iddiasında bulunamayacaklarını kolaylıkla öngörebiliriz.

Kadın işçiler ise gerek üreme sağlığı hizmetlerine erişim güçlüğü gerekse çalışma koşulları açısından mağduriyetin en fazla olduğu grubu oluşturmaktadır. Kadınlar günlük tarım işi bitiminde çocuk bakımı, ev işlerinde çalışmaya devam etmekte çalışma süreleri günde yaklaşık 18-20 saati bulmaktadır. Özellikle kadınlarla yaptığımız derinlemesine görüşmelerde kendi durumlarını yine öğrenilmiş çaresizlik diye yorumlanabilecek şekilde kanıksamış olarak söze dökmektedirler.

Mevsimlik tarım işinde çocuklar, ailelerin sürekli yer değiştirmek zorunda olmaları nedeniyle eğitimden geri kalmakta, aileler çocukları okuldan alıp tarım işinde çalışmayı sürdürmekten başka çare bulamadıklarından yakınmaktalar. Barınma koşulları göz önüne alındığında çocukların gün içinde korunaksız ortamlarda kaldıkları, eğitimleri için gerekli olanaklar ve uygun oyun, spor ve sosyal aktivite alanlarının olmadığı görüşülen grupta da belirlenmektedir. Bu bulgu N. Yıldırak ve arkadaşlarının çalışmasında aile ile birlikte işyerine gelmek zorunda olan çocuklar, anne veya babası ile çalışmaya başlamaktalar veya anne-babaları işe gittiğinde küçük kardeşlerine bakmakta ya da çadırda tek başlarına kalarak günü denetimsiz ve gözetimsiz geçirmektedirler şeklinde özetlenmektedir.¹²

Bu araştırmanın bulgularının da gösterdiği gibi işçilerin barınma, beslenme ve çalışma koşulları sağlıklarını ciddi biçimde tehdit ettiğini göstermektedir. Tarlada, açık alanda yaşama sonucu yılan, akrep, böcek sokmaları, güneş çarpmasına maruz kalmaları kaçınılmazdır. Gerek yeterli protein, sebze, meyve tüketimi olmaması gerekse de besinlerin uygunsuz koşullarda saklanması nedeniyle beslenme bozuklukları ve hastalıklar sık görülen sağlık problemlerini oluşturmaktadır.¹³ Beslenme biçiminin, erken ölüme ve engelliliğe yol açan başlıca hastalıkların temel belirleyicilerinden biri olduğu bilinmektedir.²³

Sağlık hizmetlerine erişim konusunda bu kesimin doğum öncesi izlem, üreme sağlığı, aşılama ve poliklinik hizmetlerine erişim yönünde sorunları olduğu söylenebilir. Mevsimlik tarım işçileri çalışmak amacıyla göç ettiklerinden kayıtlı oldukları aile hekimi tarafından izlenememekte, çalıştıkları yerdeki Aile Sağlığı Birimlerine kayıtlarını alamamaları, temel sağlık hizmetlerine erişmelerini engellemektedir.

Mevsimlik tarım işçileri; örneğimizde olduğu gibi, kent/köy yaşamından izole, sosyal yaşamları olmayan, işveren tarafından yeteri derecede önemsenmeyen, yerel halk tarafından etnik ayrımcılığa uğrayabilen, gittikleri bölgeler ile aralarında dil ve kültür farklılığı yaşayan bireyler olarak, ekonomik zorluklarla birlikte sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Kaçınılmaz olarak toplum içinde savunmasızlıkları gün geçtikçe artmakta, bu açıdan toplumda ihmal edilen insanlar olarak yaşamlarını sürdürmekte. Bu koşullarda yaşayan çocukların eğitimleri ve sağlıkları olumsuz etkilendiğinden döngüden çıkmaları oldukça zor görünmektedir.

Sonuç ve öneriler

Bu çalışmanın ve diğer araştırmaların ortaya koyduğu bilgiler ışığında, mevsimlik tarım işçilerinin çalıştıkları ortamların, yaşam koşullarının ilkel şartlarda olduğu ve sağlıklarını kötü

yönde etkilediği kuşkusuzdur. Ulaşım, barınma, ücretlendirme ve sosyal güvenlik konularında işçilerin mağduriyetinin giderilmesi için, işçiler, tarım araçları ve işverenin görüşleri alınarak önlemler alınmaya çalışılmalı ve bu konuda kamunun, yerel yönetimlerin mali desteği sağlanmalıdır. Sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak için çalışılan tarlalara da ulaşan Toplum Sağlığı Merkezlerinin koordine ettiği poliklinik, aşılama, üreme sağlığı, gebelik izlemi gibi mobil temel sağlık hizmetleri oluşturularak bu grubun yararına sunulmalıdır.

Kaynaklar

1. Faulkner N. Marksist Dünya Tarihi Neandertallerden Neoliberalere (A Marxist History of the World: From Neanderthals to Neoliberals), 2013 Çev. Öncel T., İstanbul: Yordam Kitap 2014.
2. Emsen ÖS. Kapitalist Kentleşme ve Marksist Yedek Sanayi Ordusu: Analitik Bir Bakış. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 1999; 13(1): 161-172. Erişim adresi: [http://file:///C:/Users/sony/Downloads/3477-13704-1-PB%20\(4\).pdf](http://file:///C:/Users/sony/Downloads/3477-13704-1-PB%20(4).pdf) Erişim tarihi: 13.01.2015
3. Selek Öz, C., Bulut, E. (Temmuz-Eylül 2013). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Türk Hukuk Sistemi İçerisindeki Yeri. ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, S:94-111. Erişim adresi: http://app.csgb.gov.tr/cdd/pdf/sayi_01/05.pdf Erişim tarihi: 11.09.2014
4. Karaman, K., & Yılmaz, A. S. (2011). Mevsimlik Tarım İşçileri ve Enformel İlişkiler Ağı: Giresun'da çalışan Mevsimlik Tarım işçileri üzerine bir araştırma . ZfWT Vol. 3, No. 1 .
5. Hurst P, Temrine P, Karl M, Agricultural Workers and Their Contribution to Sustainable Agriculture and Rural Development. 2007, International Labour Organization, Food and Agriculture Organization, International Union of Food, Agricultural, Hotel, Restaurant, Catering, Tobacco and Allied Workers' Associations.
Erişim adresi: http://www.fao-ilo.org/fileadmin/user_upload/fao_ilo/pdf/

engl_agricultureC4163.pdf Erişim tarihi: 20.01.2014

6. Türkiye İstatistik Kurumu, Hane Halkı İşgücü İstatistikleri, Haber bülteni (Kasım 2013), Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/> Erişim tarihi: 22.02.2014.

7. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), Mevsimlik Tarım İşçilerinin ve Ailelerinin İhtiyaçlarının Belirlenmesi Araştırması (Nüfus, Tarım İşgücü Göçü, Yaşam koşulları, Üreme sağlığı), 2012. Erişim adresi: http://www.unfpa.org.tr/turkeytr/docs/mti_rapor_2012.pdf Erişim tarihi 20.10.2013.

8. Friedrich Ebert Stiftung Derneği, Tarımda Mevsimlik İşçi Göçü Türkiye Durum Özeti, Mevsimlik İşçi Göçü İletişim Ağı (MİGA), 2012. Erişim adresi: http://goc.bilgi.edu.tr/docs/FES-dunyadan_12.pdf Erişim tarihi: 12.07.2013.

9. Arcury TA, Estrada JM, Quandt SA. Overcoming Language and Literacy Barriers in Safety and Health Training of Agricultural Workers. Journal of Agromedicine, 2010; 15(3): 236-248.

10. Kümbetoğlu B. Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. 2. Basım. İstanbul: Bağlam Yayıncılık; 2008.

11. Çınar S, Lordoğlu K. Mevsimlik Tarım İşçiliğinde Tekil bir Analiz: Karasu Fındık Toplama İşçileri. TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi 2010; 38: 23-33.

12. Yıldırak N, Gülçubuk B, Gün S, Olhan E, Kılıç M. Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, Ankara, 2003.

13. Şimşek Z, Kırmızıtoprak E. Mevsimlik Tarım İşçisi Gençlerin Sağlıklı Yaşam Bilgi ve Davranışlarına Akran Eğitiminin Etkisi. Turk J Public Health 2013;11(1): 1-10.

14. 4857 Sayılı İş Kanunu, (Kabul Tarihi: 22.05.2003).

Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030610.htm> Erişim tarihi: 08.09.2014.

15. 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, (Kabul Tarihi: 18.10.2012). Erişim adresi: <http://www.>

resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/11/20121107.htm Erişim tarihi: 08.09.2014.

16. 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, (Kabul Tarihi: 31.05.2006). Erişim adresi:<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616.htm> Erişim tarihi: 08.09.2014.

17. 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, (Kabul Tarihi: 20.06.2012). Erişim adresi:<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630.htm> Erişim tarihi: 08.09.2014.

18. Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Genelgesi (2010/6). Erişim adresi:<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100324-15.htm> Erişim tarihi: 08.09.2014.

19. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği, (27.05.2010). Erişim adresi:<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100527.htm> Erişim tarihi: 11.09.2014.

20. Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Stratejisi ve Eylem Planı, 2010. Erişim adresi:<http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/csgeb/slogan/dosyalar/dokuman4> Erişim tarihi: 13.02.2015.

21. Erişim adresi:<http://www.milliyet.com.tr/isparta-da-meydana-gelen-trafik-kazasi-malatya-yerelhaber-451098/> Erişim tarihi: 19.01.2015.

22. MSG Yayın Kurulu. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yasal Durumu. Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi, 2010; 38: 4-5.

23. Marmot M. Wilkinson RG., (2006). Sağlıkın Sosyal Belirleyicileri (Social Determinants of Health, Second Edition), 1. Basım. İstanbul: İNSEV yayınları 2009.